

СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

О. М. Маслак, к.е.н, доцент, Сумський національний аграрний університет

У статті проводиться аналіз виробництва та збуту органічної продукції в Україні та світі, процедури проходження сертифікації органічного виробництва, визначаються стримуючі фактори та основні напрями розвитку ринку органічної продукції в Україні.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Увага світової громадськості до органічної продукції неухильно зростає. Таке відношення продиктовано не лише турботою про навколишнє середовище, а й ставленням до власного здоров'я. В Україні також зростає популярність органічної продукції. Вітчизняний споживач стає обережнішим та вимогливішим при виборі продуктів харчування. Як наслідок, зростає чисельність фермерських господарств - виробників продуктів органічного походження.

Органічне виробництва в Україні характеризується незначними обсягами та асортиментом виробництва продукції. Проте, вітчизняні споживачі зацікавлені в екологічно чистих овочах, фруктах, продуктах м'ясо-молочної групи. Їх виробництву сприяє належна ресурсна база та природнокліматичні умови. Експертні оцінки вітчизняних земель свідчать про наявність великої кількості сільськогосподарських угідь придатних для ведення органічного господарства.

Однак запровадження здорового харчування стримується незначною часткою органічної продукції в загальній пропозиції внутрішнього ринку та суттєво вищими цінами на неї. До того ж, органічні продовольчі товари мають вироблятися сертифікованими господарствами та мати екологічне маркування. Споживачі повинні бути упевнені, що отримують екологічно чисту продукцію. Господарствам для отримання такого статусу необхідно пройти перехідний період тривалістю до трьох років з дотриманням вимог органічного виробництва. Після чого чітко розрізняти межі традиційної й екологічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми аграрного ринку, зокрема ринку органічної продукції приділялася значну увагу в роботах В.І. Бойка, П.І. Гайдуцького, М.В.Калінчика, П.Т.Саблука та інших. Аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку аграрного сектору, методів оцінки ефективності виробництва та збуту органічної продукції, дозволяє зробити висновок, що ці проблеми у процесі розвитку ринкових відносин розроблені ще недостатньо, що зумовило актуальність і вибір теми дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу виробництва органічної продукції в Україні, розвитку світового ринку органічної продукції, оцінка процедури проходження сертифікації органічного виробництва, визначен-

ня стримуючих факторів та основних напрямів розвитку ринку органічної продукції в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розвиток вітчизняного органічного виробництва в Україні має позитивну динаміку. Так, площа сільськогосподарських угідь в Україні, сертифікованих під вирощування органічної продукції, нині становить понад чверть мільйона гектарів, а наша держава знаходиться на двадцять першому місці в світі з-поміж країн - лідерів органічного руху. Частка сертифікованих органічних площ у загальному обсязі сільськогосподарських угідь України становить майже 0,7%. Таким чином Україна займає перше місце у східноєвропейському регіоні за обсягом сертифікованої органічної ріллі. За даними Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), в Україні на початку 2004 року налічувалося 69 сертифікованих органічних господарств, а площа угідь під органічним виробництвом становила 239,5 тис. га³. Наприкінці 2010 року кількість господарств зросла до 142, при цьому загальна площа сертифікованих органічних земель збільшилася до 270,2 тис. га. Тож упродовж семи років зростання розмір органічних земель не змінився, а середня площа сертифікованих органічних угідь в одному господарстві навіть зменшилася: з майже 3,5 тис. га до близько 2 тис. га²(Рис.1).

Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Тернопільській Хмельницькій областях. Найбільшу частину української органічної продукції становить зерно, насамперед пшениця; а також гречка, зернобобові культури (горох, соя) та олійні (соняшник, ріпак, сафлор). Окрім того, в нашій державі сертифіковано 200 тис. га дикоросів¹. В Україні сертифіковані перші тваринницькі господарства. Їх поки що небагато, оскільки умови до органічного тваринництва вимогливіші порівняно з рослинництвом: вони передбачають забезпечення тварин кормами без консервантів і стимуляторів росту, збудників апетиту, облаштування без стресових умов утримання й транспортування, забороны на використання гормонів та антибіотиків; особливі вимоги до боєнь. Поодинокі невеликі фермерські господарства вирощують органічні плодово-ягідні культури, овочі і виноград.

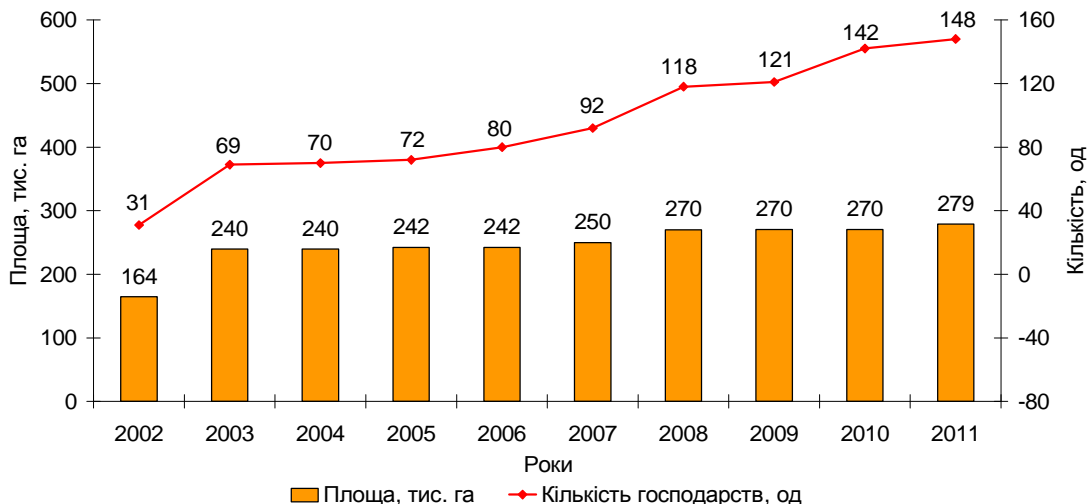

Рис. 1 Динаміка створення органічних господарств в Україні

Джерело: Федерації органічного руху України, 2012 рік

Споживання органічних продуктів харчування відбувається здебільшого в розвинених країнах, зокрема Євросоюзі, США, Японії. Відповідно, експорт на ці ринки з інших країн передбачає обов'язкову наявність сертифіката, виданого сертифікаційною установою, акредитованою в країнах-імпортерах. Наразі, немає статистичних даних щодо виробництва та експорту органічної продукції з України. В Україні відсутнє законодавство щодо органічного виробництва, офіційно невизначено поняття «органічного продукту», і тому відсутнє подання загальнодержавної статистичної звітності. Для прикладу, дані щодо виробництва органічного зерна включають до загальної статистики виробництва зернових культур; органічного молока — до статистичних даних, що характеризують молочнику галузь. Разом з тим, за оцінками експертів до 60% органічної продукції, виробленої в Україні, експортується. Переважно це сировина: зернові, бобові, олійні культури і дикороси (сировина для трав'яного чаю, ліків тощо). Найбільше виробляється і експортується з України органічного зерна, на яке є стабільний попит у країнах-покупців і щодо якого виникає найменше логістичних проблем (насамперед — у формуванні товарних партій).

За даними Федерації органічного руху України внутрішній ринок органічних продуктів харчування в Україні почав активно розвиватися у 2006-2007 роках. Щороку його обсяг подвоюється: 2009 року він становив 1,2 млн євро, 2010-го - 2,4 мільйони а 2011-го — 5,1 млн євро. Звісно, це у 1000 разів менше за обсяг ринку органічної продукції в Німеччині, проте спостерігається позитивна динаміка розвитку цього ринку. Цільовий сегмент споживачів органічної продукції в Україні досить вузький. Здебільшого його формують міські жителі середнього достатку і молоді сім'ї з маленькими дітьми. За результатами опитування, проведеного аналітиками ринку, українці частко-

во готові до переходу на споживання органічної продукції. При цьому більшість опитаних респондентів (60%) згодні купувати її за умови, що ціна зросте на 10-25%. Якщо органічна продукція буде дорожчою за звичайну на 25-45%, то частка охочих харчуватися безпечно становитиме 47% від опитаних. До того ж, населення заходу України більш проінформовано про переваги органічної продукції. У цьому регіоні органічний рух розвивається вже тривалий час, проводиться чимало інформаційних акцій¹.

Попит на сертифіковану органічну продукцію в Україні стримується доволі об'ємним ринком товарів з особистих присадибних господарств. Відповідно до традиційних переконань наших співвітчизників, «домашнє» молоко, м'ясо, овочі є більш здоровим харчуванням порівняно з традиційними продуктами харчування, що виробляються переробними підприємствами. Проте домогосподарства населення не забезпечують повний цикл виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства за вимогами органічної продукції. Як правило, домашнім тваринам згоджується зерно, вирощене за традиційними технологіями в сільськогосподарських підприємства. До того ж, при вирощуванні продукції рослинництва як правило використовуються засоби захисту рослин та хімічні мінеральні добрива, використання яких в органічному виробництві є мінімальним. Разом з тим, домогосподарства населення мають потенціал до вирощування органічної продукції, яка б відповідала необхідним вимогам.

Якщо у світі органічні продукти дорожче звичайних на 20-30%, то в Україні різниця в цінах може становити у два та навіть більше разів. При цьому, витратна частина при вирощуванні органічної продукції порівняно з традиційною менша, адже виключає такі складові собівартості, як засоби захисту рослин і добрива. Більшу частину

ціни органічної продукції на полицях магазинів становлять витрати на доставку до кінцевого споживача. Такі продукти іноді мають обмежений термін зберігання, потребують спеціальної обробки та транспортування.

Світове органічне виробництво активно розвивається. У 2009 році близько 1,8 млн виробників в світі займалися органічним виробництвом на понад 37 млн га сільськогосподарських угідь. За розміром земель придатних для виробництва органічної продукції лідирує Австралія, яка на початок 2011 року мала 12,1 млн га, у свою чергу Аргентина - 4,4 млн га, США та Китай — по 1,9 млн га, Індія -1,2 млн га. У Європі сконцентровано близько 21% світових органічних угідь (7,7 млн га), в Азії — 13% (4,8 млн га), в Північній Америці - близько 4% (1,5 млн га) і в Африці — 3% (1,1 млн га). У Європі частка земель, переведених на органічне землеробство, за останні 20 років зростає більш як у 20 разів, чому сприяла започаткована 1993 року загальна політика ЄС щодо підтримки фермерів у перші роки після переходу від звичайного до органічного агровиробництва. Найбільше таких земель в Європі має Іспанія (1,1 млн га), дещо менше - Італія. За часткою органічних угідь в структурі загального землекористування лідирує Швеція (майже 12%), Швейцарія (понад 10%), Італія та Австрія (по 8%). Загалом в ЄС цей показник становить 4,3 відсотки. У США органічні угіддя 2010 року становили близько 1,950 млн га (3% у загальній структурі посівних площ). На них вирощують зернові (25% органічних земель), бобові (9%), кукурудзу (7,5%), овочі (близько 12%). Структура посівних площ залишається досить стабільною упродовж багатьох років³.

За даними Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM), лідером за обсягом органічного ринку є США. У Західній Європі попит на неї також зростає. Понад 80% органічного ринку припадає на Німеччину, Великобританію, Францію та Італію. Тоді як у країнах Центральної та Східної Європи швидше розвивається не попит, а виробництво. Обсяг світового ринку сертифікованих органічних продуктів у 2009 році становив \$54,9 млрд, зокрема у США - \$26,6 млрд, ЄС \$26 млрд. Порівняно з 1999 роком цей світовий показник у 2005 році збільшився більше ніж у двічі та становив 33,2 млрд. основу органічного харчування становлять хлібобулочні вироби (29%), плоди та овочі (28%), молочні вироби (26%). М'ясо, птиця, риба та продукти їх переробки, хоча й становлять тільки 12%, але є більш швидкозростаючою категорією органічних продуктів (23% на рік). Варто також визначити високі темпи зростання продажу органічних соків і напівфабрикатів (15% на рік), хоча ці категорії продуктів не досягли ще й 1% від загального обсягу продажу органічних продуктів³.

На початку органічного руху в світі не було єдиних стандартів щодо органічної продукції. Ко-

жен виробник мав свій погляд на вирощування екологічно чистих, безпечних для людини та довкілля харчів. Подібна ситуація нині спостерігати в Україні, коли на полицях магазинів представлено різноманіття продуктів українського виробництва з написами «біо» та «еко», але органічним вимогам вони не відповідають. Згодом, аби не вводити покупців в оману, були прийняті стандарти щодо вирощування та переробки органічної продукції. Нагляд за дотриманням цих стандартів та сертифікація були покладені на відповідні сертифікаційні установи. Фактично тепер лише вони відповідають за якість продукції, що продається під маркою «органічна». Державні органи в країнах, що мають відповідне законодавство, здійснюють акредитацію приватних сертифікаційних установ та нагляд за їх діяльністю. У свою чергу, ці установи контролюють фермерські господарства, харчову промисловість й імпортерів з інших країн, а також сертифікують їхню продукцію. Тобто якщо у виробника немає сертифіката, який засвідчує, що його продукція справді вирощена на органічних землях і за органічними технологіями, то цю продукцію не можна визнати як органічну. Сертифікат став для покупця єдиним інструментом ідентифікації органічної продукції. Такими нині є правила в ЄС, США та в усьому цивілізованому світі. В Україні ж, на жаль, в умовах відсутності відповідного закону, можна називати свою продукцію «органічною», не маючи для цього жодних підстав.

Закордоном сертифікація органічних земель - це прибутковий бізнес. Європейська сертифікаційна установа одержує від господарств за свої послуги від 250 до 750 євро, залежно від виду діяльності, розмірів підприємства тощо. Крім того, фермер за умовами контракту має оплатити вартість переїзду інспектора, його перебування і, власне, саму інспекцію та сертифікацію. Вартість послуг також залежить в об'єкта сертифікації, від виду діяльності підприємства (рослинництво, тваринництво, переробка тощо) і його потужності (площа, поголів'я, добова продуктивність). Навіть продавець - оптова компанія чи магазин - зобов'язаний отримати сертифікат, що підтверджує його статус як дистрибутора органічних продуктів.

Сертифікація органічного виробництва в Україні розпочалася наприкінці 90-х років. Спочатку вся органічна продукція, а це переважно зернові, бобові та олійні культури надходила на експорт, тому сертифікацію замовляли експортери та трейдери. Оскільки компанії обслуговували ринки конкретних країн, то для сертифікації вони запрошували сертифікаційні компанії, що представляли ці країни. У 2007 році було створено український сертифікаційний орган «Органік Стандарт» який 2009 року здобув міжнародну акредитацію, що дає право сертифікувати органічне виробництво за умовами Постанови Ради ЄС 834/2007 та приватними стандартами Асоціації «БІОПан».

Партнером «Орган Стандарт» є швейцарська сертифікаційна компанія ІМО. Окрім «Органік Стандарт» та ІМО, сертифікацію в Україні проводять більше 10 світових компаній.

Органічна сертифікація починається з землі. Якщо земельні угіддя набувають статусу органічних, це відкриває шлях для визнання органічної вирощеної на них продукції. Після подання заяви та укладення відповідного договору сертифікаційна установа має проінспектувати господарство, що претендує на статус органічного: оглянути виробництво, перевірити технологічні карти та іншу документацію, відібрати зразки, провести експертизи. Перший рік від початку сертифікації сільськогосподарська продукція має статус традиційної, а потім, після позитивних результатів перевірки, набуває статусу «перехідного періоду», який може тривати від двох років і більше, залежно від виду продукту. Тобто від початку сертифікації до закріплення «органічного» статусу проходить в середньому три роки.

Через відсутність законодавчого поля, вітчизняні сільгоспвиробники проходять органічну сертифікацію за нормами інших держав, здебільшого Європейського Союзу. Основні вимоги для отримання сертифіката відповідності органічної продукції такі:

- наявність технологічних карт полів та планів сівозміни для всіх культур, включаючи проміжні культури, де зазначається: номер поля, культура/сидерат/пар. Такий план сівозміни повинен містити розміщення культур принаймні протягом трьох наступних років. Забороняється вирощування одного сорту щороку на одному й тому самому полі. Також один сорт не повинен займати більш ніж третину загальної площі угідь господарства.

- Використання органічного насіння та посадкового матеріалу. Якщо на ринку відсутнє органічне насіння, дозволяється використовувати органічне насіння перехідного періоду. Неорганічне насіння (посадковий матеріал) можна використовувати тільки в тому разі, якщо органічне (або насіння перехідного періоду) недоступне, і отримано підтвердження від органу сертифікації про його використання. Не дозволяється використовувати протруєне насіння. Для культур ГМО-ризик (кукурудза, соя, ріпак, картопля, цукрові буряки) обов'язково треба мати декларацію про відсутність ГМО. Якість насіння має підтверджуватись упаковками, накладними, інформацією від постачальників тощо.

- Контроль за шкідниками, хворобами та бур'янами має проводитися відповідними органічними методами: сортопідбір, сівозміни, агротехнічні заходи. Боротьба з бур'янами має проводитися механічно. Якщо цих заходів недостатньо, дозволяється використовувати органічні пестициди, які мають бути у списку відповідних органічних стандартів (наприклад Додаток II постанови ЄС 889/2009). Якщо придбаних засоби цього

списку немає, вони мають бути затверджені сертифікаційним органом до початку їх використання.

- Не дозволяється одночасно вирощувати одну й ту саму культуру на органічній та неорганічній ділянках.

Господарство, що працює за органічними технологіями, проходить перевірку сертифікаційним органом один раз на рік. При цьому можуть організовуватися додаткові перевірки. Окрім того кожне органічне господарство має суворо вести документацію, що відображає баланс продукції в господарстві:

- зберігати оригінали квитанцій рахунків на всі куплені засоби (добрива, пестициди, насіння), так само як і на продану продукцію;

- вести польовий журнал (окремо для органічної та неорганічної частин господарства), де реєструвати використання засобів (дата, діяльність, використаний засіб, кількість) та дати сіви і збору врожаю;

- мати зведені дані використання засобів захисту рослин і добрив по кожному полю за рік (назва, кількість, культура);

- мати план сівозміни, карту полів господарства (розміри полів, їх нумерація, можливі ризики перенесення хімікатів з сусідніх полів) схеми виробничих приміщень;

- вести реєстр збору врожаю, мати записи про зберігання та реалізацію продукції тощо.

Рентабельність органічного бізнесу в усьому світі залежить від рівня державної підтримки. Оскільки програми дотування органічного землеробства є програмами підтримки екології і потрапляють у так звану зелену скриньку за правилами СОТ, то їх бюджетне фінансування не підлягає жодним обмеженням. Відповідно, в багатьох країнах ЄС фермери отримують чималі дотації держави протягом трьох років перехідного періоду і після його закінчення. Окрім того для чиновників в ЄС вигідно, щоб ферми вирощували органічну продукцію, оскільки це зменшує загальну пропозицію продовольства і вирішує проблему перевищення, а отже, веде до загального зростання на продукти харчування (тобто зменшення залежності звичайних фермерів від дотацій).

Висновки. Одними з пріоритетних напрямів подальшого розвитку аграрного сектору України є:

- цілеспрямована розбудова і функціонування органічного аграрного виробництва;

- упровадження в переробну промисловість таких технологій, які не завдавали б шкоди навколишньому середовищу, зокрема за рахунок глибокої переробки вторинних ресурсів;

- розвитку ринку продуктів для дитячого харчування в тісному зв'язку з екологічним виробництвом, де пред'являються особливо жорсткі вимоги до якості.

Наразі українська харчова промисловість переходить від етапу збільшення випуску продукції для задоволення зростаючих потреб до етапу

поліпшення його якості при все зростаючих вимогах до екологічної чистоти сировини, технологічних процесів і кінцевим продуктам споживання. Власне органічне землеробство могло б вирішити багато питань. Разом з тим, проблема забезпечення споживання безпечним і якісним продовольством має два аспекти - не тільки створення екологічно безпечної для навколишнього середовища продукції і виробництв у сфері переробки, але і виробництво органічної продукції у сфері сільського господарства. Для ефективного управління якістю продукції необхідно мати об'єктивну інформацію про характеристики якості на всіх етапах її життєвого циклу.

Перед Україною стоїть завдання створення гармонізованої із загальноприйнятими міжнародними вимогами вітчизняної нормативної бази системи сертифікації і маркування в області органі-

чного сільського господарства і надалі визнання її міжнародними торговими партнерами. Разом з цим і на внутрішньому ринку покупцям про продукти «органік» поки відоме небагато що, культура споживання в даному напрямі ще не сформувалася, тому є до чого прагнути. Зрозуміло, вирощування екологічно безпечної продовольчої сировини і виробництво безпечних продуктів харчування вимагають додаткових матеріальних витрат, тому ринок органічної продукції спочатку орієнтований на забезпеченого споживача, але орієнтувати виробництво такого продовольства тільки на нього неправильно. В першу чергу це повинно бути дитяче і лікувальне харчування. Держава повинна відігравати в цьому важливу роль, забезпечивши підтримку виробництва такої продукції.

Список використаної літератури

1. Органік в Україні. Сайт Федерації органічного руху в Україні. <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>
2. Сайт Асоціації учасників органічного виробництва «БіоПлан Україна» <http://www.bioplan.org.ua/uk/press-kit/>
3. Сайт Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM). <http://www.ifoam-eu.org/>

В статтє приводится анализ производства и сбыта органической продукции в Украине и мире, процедура прохождения сертификации органического производства, определяются сдерживающие факторы и основные направления развития рынка органической продукции в Украине.

In the article the analysis of production and sale organic products is presented in Ukraine and world, procedure of passing of certification of organic production, retentive factors and basic directions of market of organic products development are determined in Ukraine.

Рецензент: к.е.н., доцент Жмайлов В. М.
Дата надходження до редакції: 14.08.2012 р.

УДК: [631.15:631.11:332.3]

УДОСКОНАЛЕННЯ ІСНУЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Я. С. Ткаль, к.е.н., Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена дослідженню питання удосконалення існуючих технологій раціонального використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами. Обґрунтовано напрями посилення державного впливу на ефективність використання земельних ресурсів, удосконалено існуючі технології раціонального використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств за рахунок використання решток подрібненої соломи як органічного добрива при безпосередньому внесенні її в ґрунт, що забезпечує економію коштів, підвищує рівень ефективності виробництва, сприяє відтворенню родючості ґрунту.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання раціонального використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами постійно є актуальним. Адже залучення земельних ресурсів у сільськогосподарський обіг, застаріла матеріально-технічна база, низької якості техніка, недосконалі технології обробітку земельних угідь, недотримання встановлених вимог екології щодо землекористування стали наслідком поширення ерозії, стрімкого зниження родючості ґрунтів. Діюча система використання земельних ресурсів знаходиться в кри-

тичному становищі.

Такі правопорушення, як самовільне захоплення та нецільове використання земельних ділянок, зняття родючого шару без дозволу, забруднення земель, непроведення рекультивациі земель завдають значних збитків державі та власникам землі, призводять до незворотної втрати землями якості та родючості. Вчені стверджують, що ефективна протидія порушенням земельного законодавства та недотриманням норм раціонального землекористування є головною запорукою збереження корисних властивостей землі для